

Večrazsežnostne lestvice in vplivi konteksta na odgovore v družboslovnih anketnih raziskavah

POVZETEK: Avtorja se v članku ukvarjata z vsebino in naravo kognitivnih predstav, ki jih anketiranci oblikujejo in uporabljajo pri odgovarjanju na anketna vprašanja. V izhodišču analize sta dve hipotezi: (1) latentne spremenljivke v anketnem vprašalniku nastopajo kot enodimenzionalni kontinuum; (2) vrstni red vprašanj vpliva tako na kognitivne predstave o merjeni dimenziji, kot tudi na faktorsko strukturo odgovorov. Rezultati analize potrjujejo utemeljenost obeh hipotez, ob tem pa je treba dodati, da na odgovore vpliva tudi vsebina merjenega koncepta in kontekst v katerem poteka raziskava.

KLJUČNE BESEDE: merjenje, lestvice, kognitivne strukture, vpliv vrstnega reda vprašanj

1. Uvod

Učinke konteksta na odgovore v anketah običajno ne prepoznamo neposredno, ampak jih lahko le predpostavimo. Opredelimo jih kot tiste spremembe v odgovorih na anketna vprašanja, ki so posledica značilnosti vprašalnika ali anketnih okoliščin; če teh učinkov ne bi bilo, bi bili odgovori drugačni ("čisti" glede na kontekst). Ključ za razumevanje učinka konteksta pa je naša umišljena predstava oziroma model o načinu procesiranja informacij, ki jih pri oblikovanju svojega odgovora upošteva anketiranec. Na odgovore anketirancev lahko torej vplivajo formalne značilnosti instrumenta (npr. vrstni red vprašanj, tip lestvic itd.) ali pa specifično okolje anketnega intervjuja, ki ga tvorijo osebni, kulturni in socialni konteksti akterjev in ki v anketi eksplicitno ali implicitno sodelujejo. Ob tem je za raziskovalce pomembno in tudi najpogostejše vprašanje, ali so učinki konteksta "občasna motnja", ali pa gre za sistematično in resno napako, ki lahko zmanjša pomen anketno pridobljenih rezultatov (ugotovitev).

Četudi metodološka literature navaja številne primere raziskovanja kontekstualnih učinkov, pa gre v večini primerov za eksperimentalne študije, ki so bile "narejene" za dokazovanje kontekstualnih učinkov. To dejstvo sicer ne zmanjšuje njihove veljavnosti, ostaja pa odprto naslednje vprašanje: kako pogosto in na kakšen način se učinek konteksta pojavlja v neeksperimentalnih okoliščinah.

Raziskovalci pogosto navajajo znano študijo Schumana in Presserja (1981), v kateri sta opisala vpliv konteksta pri raziskavi stališč v neeksperimentalnih "običajnih" okoliščinah. Na osnovi analiz rezultatov raziskave DAS (Detroit Area Study) ugotavljata, da

je verjetnost pojavljanja učinka konteksta le neznatno večja od naključja. Do podobnih ugotovitev pride Smith (1988) z analizo odgovorov v raziskavi GSS (General Social Survey). Smith ugotavlja, da na primer slučajna rotacija vprašanj "proizvede" učinke konteksta v štirih odstotkih primerov. Te ugotovitve o nizkem in naključnem vplivu konteksta na odgovore pa so lahko tudi zavajajoče.

Tourangeau, Rips in Rasinski (2000) dokazujejo, da je pogostost vpliva konteksta večja, kot je mogoče sklepati na osnovi že opravljenih analiz odgovorov raziskav. Po njihovem mnenju raziskovalci pogosto spregledajo, da je pogoj za pojav učinka konteksta konceptualna povezanost vprašanj, zato vsebinska heterogenost raziskav pogosto prikrije pojav učinka.

V nadaljevanju prispevka preverjava pojavnost učinka konteksta z dvema različnima anketnima situacijama, tako v "spodbujeni" eksperimentalni situaciji (anketa v razredu), kot tudi v "naravnem" okolju javnomnenjske raziskave. V prvem eksperimentu preverjava klasični učinek lokalnega konteksta na anketne odgovore, t.i. vpliv vrstnega reda vprašanj. V drugem poskusu pa testirava vpliv konteksta v primeru konceptualno sorodnih vprašanj oz. trditev, ob predpostavki, da sama vsebina raziskave vpliva na "prepoznavanje" merjenega pojava (globalni kontekst).

2. Problem

Standardna zasnova družboslovnih anket za operacionalizacijo konceptov vključuje (razvija) predvsem dva tipa vprašanj, ki ju na opisni ravni imenujemo "dejstvena" in "subjektivna". Anketiranci imajo praviloma manj težav z oblikovanjem odgovorov na dejstvena vprašanja, kot z oblikovanjem odgovorov na "subjektivna" vprašanja. Slednja od njih ne zahtevajo zgolj prepoznave in povezovanja dejstev, temveč predvsem ustvarjalno procesiranje informacij. To spoznanje je spodbudilo razprave o tem, ali je teoretično dopustno opazovati latentne spremenljivke, ki so v ozadju »subjektivnih vprašanj«, na t.i. enodimenzionalnem kontinuumu, s pomočjo sestavljenih lestvic, ki vsebujejo niz bipolarnih (nasprotujočih) trditev, s katerimi naj anketiranci soglašajo oz. ne soglašajo.

Bipolarne lestvice so dolgo časa veljale (in še vedno veljajo) kot ustrezno orodje za operacionalizacijo teoretičnih modelov, ker na razmeroma enostaven način zblížujejo izražanje kognitivnih predstav, ki jih imajo anketiranci o objektu raziskovanja, s koncepti, ki jih imajo (o tem objektu) raziskovalci. Značilna zasnova bipolarnih lestvic pa sama po sebi sproža številna metodološka vprašanja. Predvsem kognitivni psihologi so ob primerih "zgrešenih" meritev opozarjali na dejstvo, da je lahko instrument sam, torej bipolarna lestvica trditev, objekt kognitivnih predstav, ki jih oblikujejo anketiranci o raziskavi sami in o kontekstu, v katerem poteka raziskava. Za raziskovalce bi torej sprejetje predpostavke, da kognitivne predstave igrajo ključno vlogo v modelih procesiranja informacij, hkrati pomenilo še sprejetje domneve, da te predstave neposredno vplivajo na oblikovanje odgovorov na anketna vprašanja in posledično (lahko) zmanjšujejo veljavnost meritev. Eksperimentalne ugotovitve o tem metodološkem problemu, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, opozarjajo na pomembnost upoštevanja tako globalnega

(kulturnega in socialnega), kot tudi lokalnega (značilnosti instrumenta) konteksta, v katerem poteka raziskovanje.

Klasični pristopi v družboslovnem raziskovanju obravnavajo »subjektivna« stališča respondentov kot latentno spremenljivko, ki jo je v merskem smislu mogoče zajeti z bipolarno lestvico. Uporaba bipolarnih lestvic je utemeljena s socialnopsihološkimi modeli stališč, ki temeljijo na predpostavki, da so kognitivne strukture, ki "podpirajo" oblikovanje odgovorov s pomočjo bipolarnih lestvic, tako enodimenzionalne kot kontinuirane. Termin "enodimenzionalnost" se nanaša na ocenjevanje ene (posamezne) dimenzije v nizu lastnosti, ki jih ima objekt ocenjevanja (latentna spremenljivka). Kontinuiranost v tem smislu označuje neprekinjenost v intenzivnosti, ki povezuje skrajna pola latentne spremenljivke. Kognitivna struktura z lastnostmi enodimenzionalnosti in kontinuiranosti naj bi torej dopuščala oblikovanje recipročno antagonističnega mnenja (odmik od enega pola pomeni premik k drugemu). Na podlagi takšne predpostavke so bipolarne lestvice sestavljene iz niza trditev, ki izražajo celoten kontinuum merjene dimenzije. Če bi merili npr. »subjektivno« dimenzijo "ne/strpnost", potem bi bipolarna lestvica na enem polu vsebovala trditev, ki izraža skrajno mero nestrpnosti, na drugem polu pa trditev, ki izraža skrajno mero strpnosti.

Že zgodnje raziskave pa so razkrile težavo: da koncept enodimenzionalnosti latentne spremenljivke ni primeren za ocenjevanje kompleksnih družbenih pojavov. Raziskovalci bi imeli težave, če bi npr. želeli izmeriti »subjektivno« stališče o tem, ali je smrtna kazen moralno opravičljiva ali ne. Meritev takšnega stališča je mogoča le, če respondenti kombinirajo ocene različnih dimenzij smrtne kazni (etičnih, pravnih, kulturnih, zgodovinskih itd). Podobno "nalogo" imajo po Ostromovem (Ostrom et al. 1992) mnenju anketiranci vsakokrat, ko ocenjujejo lastnosti objektov, ki se glede na lastnosti razlikujejo, vendar ne nujno izključujejo (primer merjenja kompleksnega »subjektivnega« stališča). Ostrom kot primer neučinkovite lestvice za to navaja klasično ameriško "predsedniško" vprašanje, ki meri konzervativnost ali liberalnost predsedniškega kandidata. Lestvica vključuje dve "pola" navidez istega kontinuuma – liberalno in konzervativno, ki naj bi ju respondenti prepoznali kot izključujoči lastnosti, vendar številne raziskave kažejo nasprotno.

Novejši pristopi v socialni psihologiji (predvsem kognitivne teorije) rekonceptualizirajo klasične psihofiziološke modele mnenjskih predstav. Tradicionalno bipolarno mnenjsko strukturo nadomeščajo z vpeljavo dveh ločenih dimenzij v semantični mreži.

Bistvo tega pristopa je težnja po prepoznavi ločenih kognitivnih predstav, ki jih sproži anketno vprašanje. Anketiranec "razpolaga" z dvema vrstama kognitivnih predstav: s tistimi, ki se nanašajo na objekt ocenjevanja, in s tistimi, ki se nanašajo na instrument merjenja (lestvico, kot je na primer že omenjena stopnja konzervativnosti ali liberalnosti predsednikov). "Naloga" anketiranca je, da pred odgovorom najde najvišjo stopnjo ujemanja med obema vrstama predstav, kognitivnimi predstavami o *instrumentu* in kognitivnimi predstavami o *objektu* ocenjevana. Če ostanemo pri primeru ocenjevanja predsednika na lestvici konzervativno-liberalno, lahko domnevamo, da skrajna pola lestvice tega vprašanja sprožita ločeni kognitivni strukturi oziroma predstavi (prototip konzervativnega ali prototip liberalnega predsednika). Naloga anketirancev je določiti,

katera od prototipnih predstav sama zase (ali pa obe hkrati) najbolj natančno opisuje predsednika.

Verjetnost, da anketiranci za ocenjevanje objektov kljub navidez enodimenzionalnemu bipolarnemu spraševanju uporabljajo za navajanje odgovora ločene kognitivne kategorije, ki lahko "podpirajo" oba pola lestvice (hkrati konzervativno in liberalno), je spodbudila teoretike stališč k domnevi, da so lahko latentne kognitivne strukture dualistične in ločene. Ločene so kategorije, ki so vsebinsko povezane z obema poloma lestvice, vendar so medsebojno neodvisne. Vsaka ne pomeni nujno negacije oziroma inverzne lastnosti kategorije drugega pola. Dualistične pa so kategorije, ki so povezane, vendar ne nujno recipročno antagonistične. V primeru konzervativno – liberalno lahko anketiranec svoja stališča opiše kot ne-konzervativna, vendar ne hkrati kot liberalna. Torej ne govorimo več o eni dimenziji na bipolarnem kontinuumu konzervativno-liberalno, ampak o dveh ločenih dimenzijah – konzervativno in liberalno.

Spoznanje, da kognitivne strukture v anketirancu samem lahko uravnavajo procesiranje informacij v mnenjskih anketah, je hkrati razširilo razumevanje učinkov konteksta v javnomnenjskih raziskavah. S tem prehajamo na obravnavo problema, kako anketiranec dojema instrument sam. Tourangeau in Rasinski (Tourangeau in Rasinski 1988) tako dokazujeta, da spreminjanje vrstnega reda vprašanj (pozicije) sproža spremembe v kognitivni strukturi anketirancev (te spremembe pojasnjujeta z različno dostopnostjo in obsegom iz spomina priklicanih informacij glede na samo strukturo anketnega instrumenta). Rezultati raziskav te vrste pa nakazujejo še ugotovitev, da učinki vrstnega reda niso nujno rezultat pasivnih procesov v anketnem dialogu (značilnosti instrumenta), temveč tudi aktivnega posega anketirancev.

Upoštevaajoč povedano sva se avtorja odločila za izvedbo eksperimenta, s katerim bi lahko potrdila oz. zavrnila tezo o t.i. dualnosti lestvic, ki merijo kompleksne spremenljivke kot so npr. nacionalizem, nestrpnost, avtoritarnost, itd. Hkrati s tem sva želela preizkusiti še vpliv spreminjanja vrstnega reda vprašanj (pozicije lestvic) na sprožanje sprememb v kognitivni strukturi anketirancev (vpliv na dostopnost in količino informacij pri oblikovanju odgovora). Zanima naju torej vpliv »kompleksnih« spremenljivk (objektov) in vpliv merskega instrumenta (vrstnega reda trditve) na kognitivne procese pri anketirancu.

Za analizo vplivov »kompleksnosti« spremenljivke na kognitivne procese pri anketirancih sva uporabili faktorsko analizo, ki jo Kerlinger (Kerlinger v Ostrom et al. 1992) "priporoča" kot primerno orodje za prepoznavo in ločevanje bipolarno kontinuiranih na eni in dualno diskontinuiranih latentnih kognitivnih struktur na drugi strani. Tako naj bi pri bipolarni kontinuirani strukturi stališč posamezne trditve med obema poloma oblikovale le en faktor. Nasprotno pa naj bi bil pri dualistični diskontinuirani strukturi stališč bolj verjeten dvo ali večfaktorski izid (za vsak pol kontinuuma posebej).

3. Zasnova raziskave

Z raziskavo sva želela v drugačnih okoliščinah preveriti ugotovitve, do katerih je prišel Ostrom s sodelavci na podlagi poskusa, ki ga je opravil z dvema skupinama študentov (Ostrom et al. 1992: 297-311). Izhodišče Ostromovega poskusa je t. i. "Donaldov primer", znan iz socialnopsiholoških raziskav, ki opisuje povprečen dan v življenju namišljene osebe z imenom "Donald", ki v sebi združuje pozitivne in negativne lastnosti "povprečneža". V originalnem eksperimentu so raziskovalci testirali več hipotez z vnaprej pripravljenim testom ocenjevanja lastnosti imaginarne osebe na predpostavki enodimenzionalnega kontinuuma "prijazno - neprijazno" (zlobno). Za ta namen je Ostrom uporabil posebno proceduro, ki je vključevala kratko predstavitev Donalda, ki ji je sledila t. i. "moteča zgodba". Naloga moteče zgodbe je bila izničiti učinek predhodnosti (recency). Ostrom je v izvedbi svojega eksperimenta uporabil tri različne nize vprašanj. Vsi trije so vključevale istih dvanajst trditev, s pomočjo katerih so respondenti izrazili svoje vtise o ciljni osebi. Šest trditev je ustrezalo latentni dimenziji "prijazno - neprijazno" (zlobno), preostalih šest trditev pa je bilo konstrukcijsko irelevantnih. Ostrom je uporabil enajststopenjske lestvice soglasja, predstavljene na dveh straneh vprašalnika s po šestimi trditvami.

Nizi v Ostromovem eksperimentu se med seboj razlikujejo glede na položaj relevantnih in irelevantnih trditev. Pri naključni razvrstitvi je dvanajst trditev razvrščenih po naključnem vrstnem redu s tremi relevantnimi in tremi irelevantnimi trditvami na vsaki strani. V "tri-šest-tri" (3-6-3) nizu so prve tri trditve na prvi strani relevantne za en pol lestvice (prijazno-neprijazno), zadnje tri trditve pa so relevantne za nasprotni pol lestvice. Srednjih šest trditev je v tem nizu irelevantnih. Niz "šest-šest" (6-6) v tem primeru zahteva vse relevantne trditve na eni strani.

Raziskava je opravljena v dveh korakih oz. v obliki dveh ločenih anketnih poskusov:

- a. V prvem poskusu sva ohranila osnovno strukturo eksperimenta, ki ga je opravil Ostrom s sodelavci: preizkušala sva hipotezo o vplivu vrstnega reda trditev na vzpostavljanje dualnosti oz. bipolarnosti merjene latentne dimenzije. V raziskavi je sodelovalo 355 rednih študentov drugega letnika FDV (dobili smo 337 vprašalnikov z veljavnimi odgovori na vsa vprašanja), ki so bili predhodno seznanjeni z namenom anketiranja in splošno vsebino vprašalnika. Zaradi eksperimentalnih zahtev smo skupino sodelujočih razdelili na tri podskupine tako, da so respondenti vsake podskupine odgovarjali na svojo verzijo vprašalnika.¹
- b. Z drugim poskusom pa sva želela preveriti nekatere hipoteze, do katerih sva prišla na podlagi prvega preizkusa. Zanimal naju je problem "prepoznavanja" merjenega pojava. Zato sva v tem preizkusu izločila možen vpliv bipolarnosti (vse trditve so istosmerne) in raziskovala le vpliv zaporedja trditev na "prepoznavanje" (oblikovanje) dvodimenzionalnosti merjenega koncepta. Tokrat je bil preizkus opravljen jeseni 2003 v okviru raziskave Slovensko javno mnenje (SJM 2003/3 in SJM 2003/4) (več glej v Toš in skupina 2004a, 2004b). Dobili smo 1777 vprašalnikov z odgovori na vsa relevantna vprašanja (anketirana sta bila 2002 polnoletna prebivalca Slovenije). Tako

kot v prvem primeru so bili tudi tokrat anketiranci razdeljeni v tri podskupine, tako da je bila vsaka podskupina anketirana z eno od treh verzij vprašalnika (vprašalnik je bil dodan k vprašalnikoma rednih raziskav SJM2003/3 in SJM 2003/4).²

4. Analiza in rezultati

a. Eksperiment med študenti FDV: vrstni red in dualnost ali bipolarnost lestvice »tolerantnosti«?

Anketiranci so s pomočjo petstopenjske lestvice izražali svoje soglašanje oziroma nesoglašanje s skupino dvanajstih trditev, pri čemer je šest trditev v konstrukt izražalo latentno dimenzijo tolerantnosti ("nestrpno - strpno"), in sicer konkretno v odnosu do priseljencev v Sloveniji, preostalih šest trditev pa je bilo konstrukcijsko irelevantnih. Položaj konstrukcijsko relevantnih itemov (trditve) smo glede na verzijo vprašalnika spreminjali na način Ostromovih nizov, tako da so v prvi verziji prve tri trditve izražale koncept netolerance in zadnje tri trditve koncept tolerance. Vmesnih šest trditev, ki je ločevalo oba bloka trditev, je bilo konstrukcijsko irelevantnih (niz 3-6-3).

V drugi verziji vprašalnika je vseh šest konstrukcijsko relevantnih trditev nastopalo v bloku, ki je združeval koncepta "netolerantno - tolerantno". Šest konstrukcijsko irelevantnih trditev je v tem primeru nastopalo ločeno, na drugi strani vprašalnika (niz 6-6).

V tretji verziji vprašalnika je vseh dvanajst trditev nastopalo v naključnem vrstnem redu s tremi relevantnimi in tremi irelevantnimi trditvami na vsaki strani vprašalnika ne glede na koncept.

Lestvica, s katero merimo hipotetično bipolarni pojav tolerantnosti (*odnos do priseljencev* na kontinuumu *nestrpno – strpno*), je sestavljena v obliki Likertove lestvice in je bila uporabljena na naslednjem nizu trditev:

a. pol "*nestrpnost*" pokrivajo tri trditve:

- Priseljenci zasedajo delovna mesta ljudem, ki so bili rojeni v Sloveniji. (x1)
- Kadar je malo možnosti za zaposlitev, bi morali imeti prednost Slovenci. (x2)
- Število priseljencev v Sloveniji bi bilo treba zmanjšati. (x3)

b. pol "*strpnost*" ("*odprtost*") pa predstavljajo te tri trditve:

- Zaradi priseljencev postaja Slovenija bolj odprta za nove ideje in kulture. (x4)
- Priseljenci na splošno koristijo slovenskemu gospodarstvu. (x5)
- Beguncem, ki so v svoji deželi trpeli zaradi političnega pritiska lahko dovolimo, da ostanejo. (x6)

Glede na "trisekvenčne" pogoje, v katerih nastopajo trditve, smo oblikovali te predpostavke:

- v primeru, ko so trditve razvrščene v "blok nizu" (3-6-3, 6-6), pričakujemo, da bo aktiviranje konstrukta (ne)tolerantnosti intenzivnejše, kot če trditve nastopajo v naključnem vrstnem redu. Združevanje relevantnih trditev v blok namreč povečuje verjetnost, da bodo trditve spodbudile aktiviranje latentne kognitivne strukture.
- blok niza lahko spodbudita aktiviranje bodisi ločenih kognitivnih struktur (niz3-6-3) bodisi enotne bipolarne dimenzije (niz 6-6).

Predhodne raziskave, ki jih je opravil Ostrom, nakazujejo verjetnost nastopa tako bipolarnosti kot hkratnega nastopa obeh oblik (bipolarnosti in dualnosti). Predvidevanja raziskovalcev nadalje sugerirajo tudi domnevo, da vrstni red zastavljenih vprašanj vpliva na oblikovanje faktorjske strukture.

Blok trditev, razvrščenih v niz 3-6-3, naj bi tako "podpiral" dvodimenzionalno (dualno) faktorjsko strukturo, bipolarno enofaktorjsko strukturo pa naj bi oblikovale trditve, razvrščene v nizu 6-6. Ostrom ob predpostavki dualnosti pričakuje oblikovanje podobnih faktorjskih struktur za oba blok niza (3-6-3 in 6-6). V primeru, ko bi niz 6-6 izražal zgolj bipolarno strukturo, Ostrom pričakuje enodimenzionalno faktorjsko strukturo.

Glede na Ostromov eksperiment bi morali v obeh pogojih grupiranih relevantnih trditev ("blok niza" 6-6 in 3-6-3) s pomočjo eksplorativne faktorjske analize dobiti dva relevantna faktorja (dualnost oz. dvodimenzionalnost), pri naključni razvrstitvi šestih relevantnih trditev pa en faktor. Ostromovi rezultati namreč potrjujejo enofaktorjsko rešitev v nizu "naključna razvrstitev trditev" (Ostrom et al. 1992: 303) in dvofaktorjsko rešitev v "blok" nizih (3-6-3 in 6-6). Rezultate potrjuje vzorec faktorjskih uteži (faktorjska struktura), ki nakazuje dualnost v obeh blok sekvencah, ko tri trditve oblikujejo en faktor in tri drugega. Faktorjski strukturi blok nizov se ne razlikujeta značilno in obe izražata podporo dualnosti. Tudi niz 6-6, ki bi glede na Ostromove predpostavke lahko aktivirala bipolarno strukturo, podpira dvodimenzionalno rešitev. Bipolarnost pa je v Ostromovem primeru prisotna pri naključni razvrstitvi trditev, ki oblikuje en faktor.

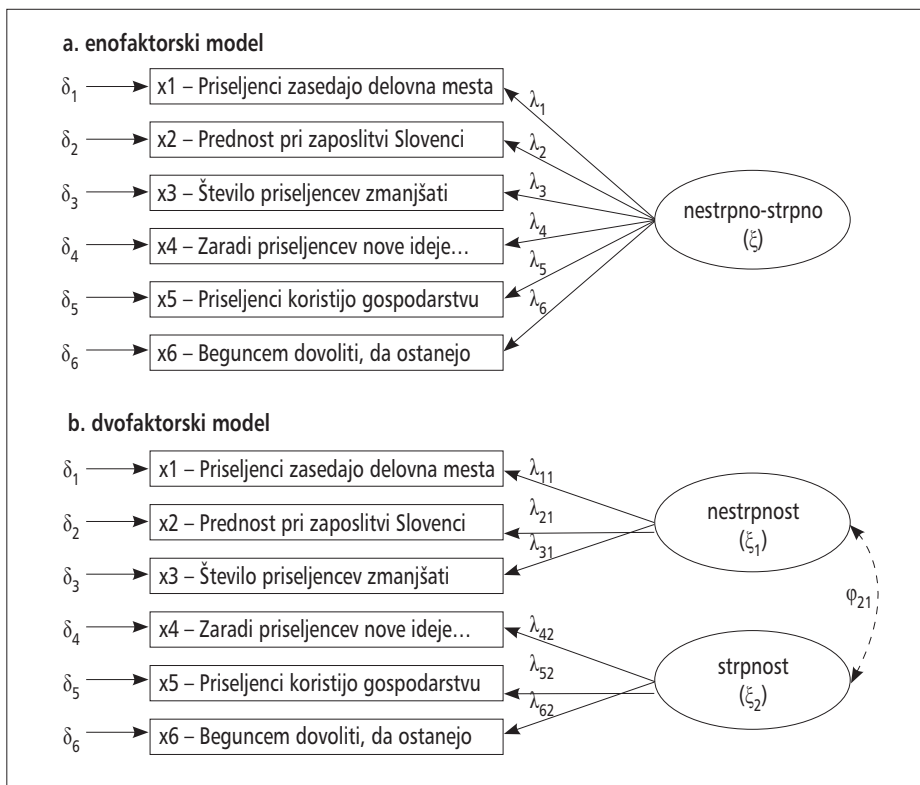
Primerjava rezultatov eksperimenta, ki ga je izvedel Ostrom s sodelavci, in eksperimenta, opravljenega na FDV, razkriva nekatere značilne razlike. V najinem primeru sva opravila analizo glavnih komponent (tako kot Ostrom) in faktorjsko analizo (metoda glavnih osi), ki sta dali vsebinsko identične rezultate. Če pogledamo rezultate faktorjske analize (*Tabela 1*) ugotovimo, da so ravno nasprotni kot Ostromovi. Če (tako kot Ostrom) upoštevamo kriterij lastne vrednosti, ki naj bo večja od 1, potem v obeh "blok" nizih dobimo po en faktor kot najboljšo rešitev (ki vsebuje vseh šest trditev, relevantnih za koncept "netolerantno-tolerantno"), v situaciji "naključne razvrstitve" pa dva faktorja, ki med sabo le zmerno korelirata ($r = -0.315$). Pri tem ne gre za faktorja, ki predstavljata oba nasprotna pola, ampak je z visoko utežjo na drugem faktorju le ena trditev. Res pa je, da na podlagi pogleda na diagram lastnih vrednosti lahko v vseh treh situacijah sklepamo o smiselnosti enega faktorja. To je ugotovil tudi sam Ostrom, saj je bil tudi pri njegovi analizi diagram lastnih vrednosti v vseh treh situacijah zelo podoben, tako da je o številu faktorjev sklepal le na podlagi dejstva, ali lastna vrednost faktorjev dosega vrednost 1 (Ostrom et al. 1992: 303). Tudi če preizkusimo dvofaktorjsko rešitev v obeh grupiranih situacijah, v nobenem primeru ne moremo govoriti o dveh faktorjih, ki bi se oblikovala kot dva pola s po tremi trditvami: v grupirani situaciji 6-6 ima pet trditev najvišje uteži na prvem faktorju in le ena na drugem faktorju, v situaciji 3-6-3 pa imajo štiri trditve najvišje uteži na prvem faktorju in dve na drugem. V obeh primerih pa je korelacija med faktorjema dokaj močna (v prvem primeru 0.560, v drugem primeru pa 0.699).

Tabela 1: Rezultati eksploratorne faktorске analize (glavne osi) za preizkus dualnosti (oz. dvodimenzionalnosti) bipolarnih lestvic (študenti FDV 1996)*

a) Situacija 3 - 6 - 3 (n = 115)		
- en faktor z lastno vrednostjo nad 1 (izhodiščna lastna vrednost = 3.347, pojasnjena varianca = 55.8%)		
- faktorška matrika (faktorške uteži):		
	1. faktor	
x3 - Število priseljencev v Sloveniji bi bilo treba zmanjšati	0.836	
x1 - Priseljenci zasedajo delovna mesta rojenim v Sloveniji	0.799	
x2 - Prednost pri zaposlitvi bi morali imeti Slovenci	0.688	
x4 - Zaradi priseljencev Slovenija bolj odprta za nove ideje...	-0.653	
x5 - Priseljenci na splošno koristijo slovenskemu gospodarstvu	-0.635	
x6 - Beguncem dovoliti, da ostanejo v Sloveniji	-0.476	
- drugi faktor: izhodiščna lastna vrednost = 0.795; pojasnjena varianca = 13.3%		
b) Situacija 6 - 6 (n = 98)		
- en faktor z lastno vrednostjo nad 1 (izhodiščna lastna vrednost = 2.962; pojasnjena varianca = 49.4%)		
- faktorška matrika (faktorške uteži):		
	1. faktor	
x3 - Število priseljencev v Sloveniji bi bilo treba zmanjšati	0.874	
x1 - Priseljenci zasedajo delovna mesta rojenim v Sloveniji	0.760	
x2 - Prednost pri zaposlitvi bi morali imeti Slovenci	0.705	
x5 - Priseljenci na splošno koristijo slovenskemu gospodarstvu	-0.550	
x4 - Zaradi priseljencev Slovenija bolj odprta za nove ideje...	-0.458	
x6 - Beguncem dovoliti, da ostanejo v Sloveniji	-0.353	
- drugi faktor: izhodiščna lastna vrednost = 0.881; pojasnjena varianca = 14.7%		
c) Naključna razvrstitev (n = 124)		
- dva faktorja:		
1. faktor: izhodiščna lastna vrednost = 2.873; pojasnjena varianca = 47.9%		
2. faktor: izhodiščna lastna vrednost = 1.043; pojasnjena varianca = 17.4%		
- rotirana matrika - poševnokotna rotacija (faktorške uteži):		
	1. faktor	2. faktor
x1 - Priseljenci zasedajo delovna mesta rojenim v Sloveniji	0.788	-0.090
x3 - Število priseljencev v Sloveniji bi bilo treba zmanjšati	0.738	0.095
x2 - Prednost pri zaposlitvi bi morali imeti Slovenci	0.672	-0.135
x6 - Beguncem dovoliti, da ostanejo v Sloveniji	-0.561	-0.106
x4 - Zaradi priseljencev Slovenija bolj odprta za nove ideje...	-0.420	0.261
x5 - Priseljenci na splošno koristijo slovenskemu gospodarstvu	0.002	0.928
- korelacija med faktorjema: -0.315		

Rezultati faktorске analize torej ne podpirajo Ostromovih ugotovitev o večji dualnosti pri obeh grupiranih situacijah. Za dodatno potrditev takšne ugotovitve sva opravila preizkus s potrjevalno faktorško analizo (CFA) v okviru programa Lisrel 8.51 (Jöreskog in Sörbom, 2001). Vse analize sva opravila na podlagi korelacijskih matrik šestih relevantnih trditev, prav tako pa so vsi rezultati prikazani v standardizirani verziji.

Izhajala sva iz Ostromovih ugotovitev ter iz rezultatov prikazane faktorске analize in za vse tri razvrstitve relevantnih trditev preizkušala dve možni različici modelov: a) model dveh faktorjev (teza o dualnosti strukture bipolarnih trditev) - *nestrpnost* (ξ_1) in *strpnost* (ξ_2) in b) model enega faktorja, ki predstavlja bipolarni kontinuum *nestrpno-strpno* (ξ) (Slika 1). Preizkušala sva torej po dva modela za vsako razvrstitev relevantnih trditev in pri tem primerjala rezultate preizkusov vseh šestih modelov ob istem številu prostostnih stopenj (df). Pri dvofaktorskem modelu sva sicer izhajala iz domneve, da med obema latentnima dimenzijama (strpno, nestrpno) ni korelacije, vendar meniva, da je takšna predpostavka preveč omejujoča, zato sva možnost te povezave vključila tudi v model (vendar s prekinjeno črto) (Slika 1).

Slika 1: Splošna hipotetična merska modela za lestvico "ne-strpno – strpno"

V obeh grupiranih situacijah se je izkazalo, da dobimo dobro ujemanje ("fit") dvofaktorskega modela (teza o dualnosti) s podatki le v primeru, ko dopustimo korelacijo

med obema faktorjema ("poloma"). V takšnem primeru sta korelaciji med obema poloma pri obeh "blok nizih" visoki, saj je (standardizirana) vrednost ϕ v obeh primerih večja od 0.8 (Tabela 2a in Tabela 2b). To pomeni, da je pri obeh grupiranih situacijah bolj smiselno razmišljati o enofaktorski rešitvi. Za oba blok niza sva namreč prav tako ugotovila dobro prileganje enofaktorskega modela s strukturo podatkov (Tabela 2a in Tabela 2b). Nekoliko manj jasna pa je slika pri situaciji naključne razvrstitve trditvev, kjer se kot smiselen nakazuje tudi model z dvema faktorjema (nasprotno kot pri Ostromu), ki pa zopet med sabo dokaj močno korelirata (čeprav šibkeje kot pri obeh blok sekvencah) (Tabela 2c). Primerjava ujemanja modelov s podatki tudi kaže, da je to ujemanje bistveno slabše pri situaciji naključne razvrstitve trditvev.

Tabela 2a: Rezultati potrjevalne faktorjske analize (Lisrel) za preizkus dualnosti bipolarnih lestvic - blok niz 3-6-3 (študenti FDV 1996)*

trditve:	enofaktorski model		dvofaktorski model		
	lambda - x	R ²	lambda - x		R ²
	nestrpnost- strpnost (ξ_1)		nestrpnost (ξ_1)	strpnost (ξ_2)	
x1 - Priseljenci zasedajo delovna mesta	0.656	0.430	0.718	--	0.516
x2 - Prednost pri zaposlitvi Slovenci	0.765	0.586	0.818	--	0.668
x3 - Število priseljencev zmanjšati	0.854	0.730	0.834	--	0.696
x4 - Zaradi priseljencev, nove ideje...	-0.660	0.436	--	0.703	0.495
x5 - Priseljenci koristijo gospodarstvu	-0.635	0.403	--	0.672	0.452
x6 - Beguncem dovoliti, da ostanejo	-0.476	0.226	--	0.507	0.257
	$\delta x_{21} = 0.132$		$\phi_{21} = -0.880$		
	df = 8; $\chi^2 = 7.213$ (P = 0.514) RMSEA = 0.000; AGFI = 0.946		df = 8; $\chi^2 = 8.333$ (P = 0.402) RMSEA = 0.019; AGFI = 0.938		

* Izhodišče je korelacijska matrika, prikazana je standardizirana rešitev

Z analizo torej ugotavlja večjo verjetnost enodimenzionalnosti koncepta "netolerantno-tolerantno", hkrati pa lahko potrdiva obstoj korelacij med merskimi napakami pri posameznih manifestnih spremenljivkah, kar lahko navaja k sklepu, da poleg ugotovljene latentne dimenzije (kontinuum netolerantno-tolerantno) nastopajo (obstajajo) še druge neugotovljene latentne dimenzije, ki povzročajo deformacijo čistega modela. Rezultati kažejo, da je za dobro prileganje modela potrebno dopustiti več korelacij med merskimi napakami pri modelu za situacijo naključne razvrstitve relevantnih trditvev. Torej je v takšni situaciji večja verjetnost, da se v meritev zamišljenega koncepta prikradejo vplivi drugih latentnih dimenzij, ki se skrivajo za irelevantnimi trditvami. Iz tega lahko sklepamo, da je aktiviranje konstrukta "ne-tolerantnosti" pri situaciji naključne razvrstitve trditvev manj intenzivno kot pri obeh blok nizih.

Tabela 2b: Rezultati potrjevalne faktorске analize (Lisrel) za preizkus dualnosti bipolarnih lestvic - blok niz 3-6-3 (študenti FDV 1996)*

trditve:	enofaktorski model		dvofaktorski model		
	lambda - x	R ²	lambda - x		R ²
	<i>nestrpnost-strpnost</i> (ξ)		<i>nestrpnost</i> (ξ_1)	<i>strpnost</i> (ξ_2)	
x1 - Priseljenci zasedajo delovna mesta	0.656	0.430	0.718	--	0.516
x2 - Prednost pri zaposlitvi Slovenci	0.765	0.586	0.818	--	0.668
x3 - Število priseljencev zmanjšati	0.854	0.730	0.834	--	0.696
x4 - Zaradi priseljencev, nove ideje...	-0.660	0.436	--	0.703	0.495
x5 - Priseljenci koristijo gospodarstvu	-0.635	0.403	--	0.672	0.452
x6 - Beguncem dovoliti, da ostanejo	-0.476	0.226	--	0.507	0.257
	$\delta x_{21} = 0.132$ df = 8; $\chi^2 = 7.213$ (P = 0.514) RMSEA = 0.000; AGFI = 0.946		$\varphi_{21} = -0.880$ df = 8; $\chi^2 = 8.333$ (P = 0.402) RMSEA = 0.019; AGFI = 0.938		

* Izhodišče je korelacijska matrika, prikazana je standardizirana rešitev

Tabela 2c: Rezultati potrjevalne faktorске analize (Lisrel) za preizkus dualnosti bipolarnih lestvic - naključna razvrstitev (študenti FDV 1996)*

trditve:	enofaktorski model		dvofaktorski model		
	lambda - x	R ²	lambda - x		R ²
	<i>nestrpnost-strpnost</i> (ξ)		<i>nestrpnost</i> (ξ_1)	<i>strpnost</i> (ξ_2)	
x1 - Priseljenci zasedajo delovna mesta	-0.863	0.745	0.876	--	0.768
x2 - Prednost pri zaposlitvi Slovenci	-0.764	0.583	0.763	--	0.418
x3 - Število priseljencev zmanjšati	-0.648	0.420	0.636	--	0.404
x4 - Zaradi priseljencev, nove ideje...	0.489	0.240	--	0.655	0.429
x5 - Priseljenci koristijo gospodarstvu	0.333	0.111	--	0.443	0.197
x6 - Beguncem dovoliti, da ostanejo	0.459	0.211	--	0.486	0.237
	$\delta x_{54} = 0.217$; df = 8; $\chi^2 = 16.807$ (P = 0.043) RMSEA = 0.095; AGFI = 0.886		$\varphi_{21} = -0.780$ df = 8; $\chi^2 = 20.212$ (P = 0.010) RMSEA = 0.111; AGFI = 0.864		

* Izhodišče je korelacijska matrika, prikazana je standardizirana rešitev

S to ugotovitvijo lahko po najinem mnenju tudi pojasnimo razlike v rezultatih Ostromovega eksperimenta in eksperimenta, ki smo ga izvedli na FDV. Ostrom z "do-

kazano” dualnostjo zavrača predpostavko, po kateri so latentne spremenljivke zgolj enodimenzionalne in “kontinuirane”. Rezultati meritev Ostromu omogočajo sklep, da respondenti oblikujejo predstave o “psihometričnem instrumentu” in da te predstave oblikujejo (vplivajo na) odgovore v nadaljevanju anketiranja.

Pri tem Ostromovi rezultati po najinem mnenju izražajo “čistost” (transparentnost) psihometričnega instrumenta, ki je respondentom (sodelujočim v eksperimentu) omogočil razmeroma preprosto prepoznavo konstrukta, kar v laboratorijskih pogojih psihometričnega testiranja potrdi dvodimenzionalnost oziroma dualnost struktur.

Rezultati eksperimenta, opravljenega na FDV (enodimenzionalnost konstrukta in obstoj verjetnosti merjenja splošnejših latentnih dimenzij, ki se skrivajo v ozadju merjenega konstrukta), pri tem ne zavračajo Ostromovih ugotovitev, pač pa problem dimenzionalnosti postavlja kot problem vsebinskega koncepta (teoretske zastavitve). Respondenti so se v okoliščinah, ki simulirajo anketno situacijo, bolj kot na (tehnične) lastnosti instrumenta odzvali na vsebino trditev.

b. SJM 2003/3-4: dvodimenzionalna lestvica “negativnega” nacionalizma

Na podlagi rezultatov prvega eksperimenta sva dopolnila Ostromovo tezo o vplivu lastnosti merskega inštrumenta (bipolarnost in vrstni red trditev) na “prepoznavanje” oz. oblikovanje dimenzij merjenega koncepta s tezo o vplivu vsebine oz. samega merjenega koncepta. Zato sva v nadaljevanju opravila nov preizkus tako, da sva izločila možen vpliv bipolarnosti (vse trditve so istosmerne) in raziskovala le vpliv zaporedja trditev na “prepoznavanje” (oblikovanje) dvodimenzionalnosti koncepta “*negativni nacionalizem*”. Tudi tokrat je bila uprabljena Likertova lestvica, s katero sva merila stopnjo netolerance v obliki *negativnega nacionalizma*, ki sva ga hipotetično razčlenila na dve dimenziji: *ksenofobija* in *protekcionizem*. Tukaj je bila vsaka dimenzija predstavljena s po tremi trditvami, ki so bile v vprašalniku kombinirane s šestimi irelevantnimi trditvami. Lestvica je sesatvljena takole:

a. dimenzijo “*protekcionizem*” predstavljajo te tri trditve:

- Slovenija bi morala omejiti uvoz tujih proizvodov, da bi zaščitila lastno gospodarstvo. (x1)
- Tujcem ne bi smeli dovoliti nakupa zemlje v Sloveniji. (x2)
- Slovenske televizijske postaje bi morale dajati prednost slovenskim filmom in oddajam. (x3)

a. dimenzijo “*ksenofobija*” pa pokrivajo te tri trditve:

- Zaradi priseljencev se povečuje število kaznivih dejanj. (x4)
- Ljudje, ki niso slovenske narodnosti, ne bi smeli opravljati javnih funkcij. (x5)
- Mešanje ljudi, ki pripadajo različnim narodom in kulturam, prinaša samo težave. (x6)

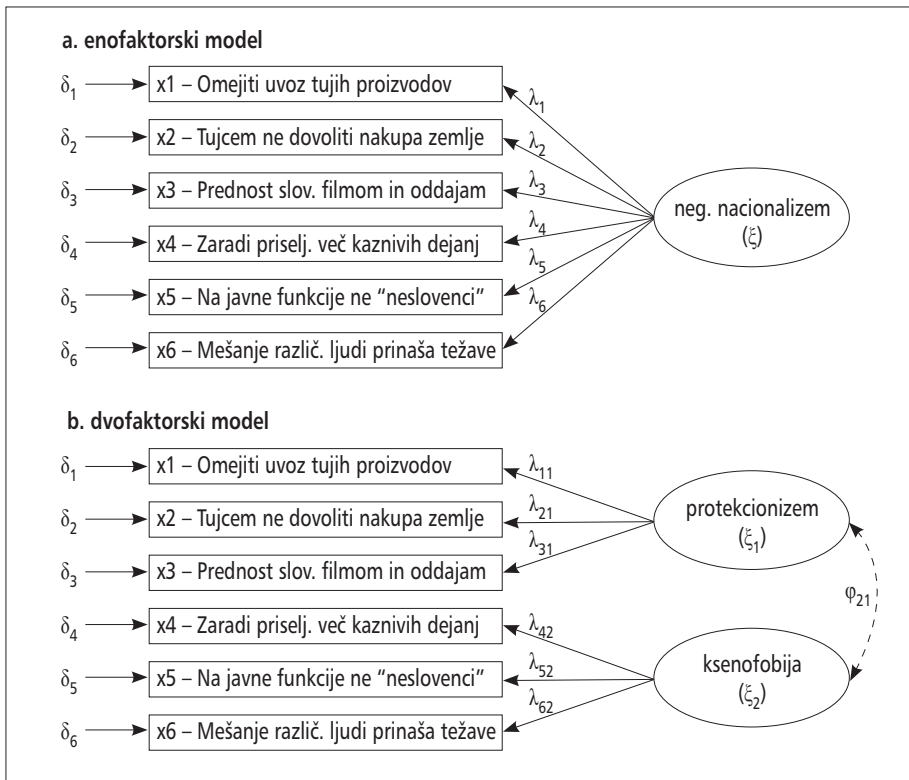
Zopet sva najprej opravila faktorsko analizo (metoda glavnih osi), ki je tokrat dala podobne rezultate do katerih je prišel Ostrom s sodelavci v pogojih bipolarnosti inštrumenta: v obeh blok nizih se kaže jasna dvodimenzionalna rešitev, v situaciji naključne razvrstitve trditev pa se je kot bolj smiselna nakazovala enodimenzionalna rešitev. Če tudi tokrat (tako kot Ostrom) upoštevamo kriterij lastne vrednosti, ki naj bo večja

od 1, potem v obeh "blok nizih" dobimo dva jasno prepoznavna faktorja, v situaciji "naključne razvrstitve" pa le en faktor (*Tabela 3*). V obeh "blok nizih" se dobljena faktorja pokrivata z izhodiščno operacionalizacijo dveh dimenzij (protekcijonizem in ksenofobija), hkrati pa je v obeh primerih korelacija med faktorjema srednje močna (obakrat presega vrednost 0.5).

Tabela 3: Rezultati eksploratorne faktorjske analize (glavne osi) za preizkus dvodimenzionalnosti lestvice negativnega nacionalizma (SJM 2003/3-4)

a) Situacija 3 - 6 - 3 (n = 603)		
- dva faktorja: 1. faktor: izhodiščna lastna vrednost = 2.845; pojasnjena varianca = 47.7%		
2. faktor: izhodiščna lastna vrednost = 1.044; pojasnjena varianca = 17.4%		
- rotirana matrika - poševnokotna rotacija (faktorjske uteži):		
	1. faktor	2. faktor
x5 - Tisti, ki niso Slovenci naj ne opravljajo javnih funkcij	0.802	-0.092
x6 - Mešanje ljudi različnih kultur prinaša težave	0.701	0.083
x4 - Zaradi priseljencev se povečuje število kaznivih dejanj	0.661	0.040
x1 - Omejiti uvoz tujih proizvodov za zaščito slo. gospodar.	-0.063	0.746
x3 - Prednost slovenskim filmom in oddajam na TV	0.008	0.577
x2 - Tujcem ne dovoliti nakupa zemlje v Sloveniji	0.146	0.522
- korelacija med faktorjema: 0.588		
b) Situacija 6 - 6 (n = 583)		
- dva faktorja: 1. faktor: izhodiščna lastna vrednost = 2.768; pojasnjena varianca = 46.1%		
2. faktor: izhodiščna lastna vrednost = 1.097; pojasnjena varianca = 18.3%		
- rotirana matrika - poševnokotna rotacija (faktorjske uteži):		
	1. faktor	2. faktor
x5 - Tisti, ki niso Slovenci naj ne opravljajo javnih funkcij	0.776	-0.062
x6 - Mešanje ljudi različnih kultur prinaša težave	0.701	0.083
x4 - Zaradi priseljencev se povečuje število kaznivih dejanj	0.661	0.040
x1 - Omejiti uvoz tujih proizvodov za zaščito slo. gospodar.	-0.120	0.821
x2 - Tujcem ne dovoliti nakupa zemlje v Sloveniji	0.146	0.525
x3 - Prednost slovenskim filmom in oddajam na TV	0.078	0.512
- korelacija med faktorjema: 0.544		
c) Naključna razvrstitev (n = 593)		
- en faktor z lastno vrednostjo nad 1 (izhodiščna lastna vrednost = 2.881; pojasnjena varianca = 48.8%)		
- faktorjska matrika (faktorjske uteži):		
	1. faktor	
x6 - Mešanje ljudi različnih kultur prinaša težave	0.751	
x2 - Tujcem ne dovoliti nakupa zemlje v Sloveniji	0.649	
x5 - Tisti, ki niso Slovenci naj ne opravljajo javnih funkcij	0.646	
x4 - Zaradi priseljencev se povečuje število kaznivih dejanj	0.637	
x3 - Prednost slovenskim filmom in oddajam na TV	0.501	
x1 - Omejiti uvoz tujih proizvodov za zaščito slo. gospodar.	0.481	
- drugi faktor: izhodiščna lastna vrednost = 0.916; pojasnjena varianca = 15.3%		

Rezultati faktorjske analize govorijo v prid tezi, da pri unipolarni lestvici tehnična značilnost inštrumenta (zaporedje relevantnih trditev) vpliva na "prepoznavanje" možnih dimenzij latentne spremenljivke, ki jo merimo. To se kaže tako, da se pri blok nizih oblikujeta dva faktorja, ki se ujemata s teoretskimi predpostavkami o večdimenzionalnosti pojma *nacionalizem*, medtem ko pri situaciji naključne razvrstitve trditev do tega ne pride, saj se oblikuje le en smiseln faktor. Tudi te rezultate sva preverila s potrjevalno faktorjsko analizo (CFA) na podlagi korelacijske matrike šestih prikazanih relevantnih trditev. Za vse tri razvrstitve relevantnih trditev sva preizkusila dve možni različici modelov: a) model dveh faktorjev (teza o dvodimenzionalnosti koncepta "negativni nacionalizem") - *protekcijonizem* (ξ_1) in *ksenofobija* (ξ_2) in b) model enega faktorja, kjer smo predpostavljali enodimenzionalnost koncepta *negativni nacionalizem* (ξ). Tudi tokrat sva preizkušala po dva modela za vsako razvrstitev relevantnih trditev (Slika 2) in pri tem primerjala rezultate preizkusov vseh šestih modelov ob istem številu prostostnih stopenj (df).

Slika 2: Splošna hipotetična modela za lestvico negativnega nacionalizma

Za vse tri razvrstitve se je izkazalo, da lahko sicer ob dopuščanju korelacije merskih napak dobimo dobro ujemanje modela s podatki tako za enofaktorski kot za dvofaktorski model (Tabele 4a, 4b in 4c). Vendar pa je treba opozoriti tudi na konkretnije rezultate,

ki vendarle kažejo na določene učinke vrstnega reda trditvev. Ujemanje enofaktorskega modela s podatki pri obeh blok nizih je bistveno slabše, kot to velja za dvofaktorski model. Prav tako vidimo, da je ujemanje enofaktorskega modela s podatki pri situaciji naključne razvrstitve boljše kot pri obeh blok nizih, medtem ko velja za dvofaktorski model ravno obratno – naključna razvrstitev pomeni slabše ujemanje modela s podatki. Torej je za blok niza bolj smiselna dvofaktorska rešitev, za situacijo naključne razvrstitve pa enofaktorska rešitev. Podobno lahko tudi iz korelacij med faktorjema (φ_{21}) pri dvofaktorskih modelih sklepamo, da je za naključno razvrstitev trditvev bolj smiselna enofaktorska rešitev, saj je korelacija precej višja ($\varphi_{21} = 0.866$) kot pri obeh blok nizih (0.624 oz. 0.573). Razen tega pa tudi korelacije med merskimi napakami (δx_{ij}) kažejo na smiselnost dvofaktorske rešitve pri obeh blok nizih: za dobro ujemanje enofaktorskega modela s podatki smo morali pri obeh blok nizih dopustiti korelacije med merskimi napakami trditvev znotraj iste merjene dimenzije (konkretno gre za *protekcionizem*), ni pa bilo nobene korelacije med merskimi napakami za trditve, ki sva jih uvrstila na različni dimenziji (Tabela 4a in Tabela 4b). Za situacijo naključne razvrstitve trditvev smo za dobro ujemanje modela s podatki morala dopustiti korelacije med napakami, vendar v tem primeru ne moremo govoriti o sistematičnih korelacijah “znotraj” posameznih dimenzij, ampak gre za korelacije napak med “protekcioniističnimi” in “ksenofobnimi” trditvami.

Tabela 4a: Rezultati potrjevalne faktorске analize (Lisrel) za preizkus dvo/enodimenzionalnosti lestvice “nacionalizma” - blok niz 3-6-3 (SJM 2003/3-4) *

trditve	enofaktorski model		dvofaktorski model		
	lambda - x	R ²	lambda - x		R ²
	neg. nacionalizem (ξ_1)		protekc. (ξ_1)	ksenofob. (ξ_2)	
x1 - omejiti uvoz tujih proizvodov	0.417	0.177	0.661	--	0.337
x2 - tujcem ne dovoliti nakupa zemlje	0.490	0.240	0.653	--	0.426
x3 - prednost slov. filmom in oddajam	0.401	0.161	0.578	--	0.334
x4 - zaradi priselj. več kaznivih dejanj	0.679	0.461	--	0.755	0.570
x5 - javne funkcije ne »neslovenci«	0.701	0.492	--	0.655	0.429
x6 - mešanje razl. ljudi prinaša težave	0.799	0.639	--	0.881	0.776
	$\delta x_{21} = 0.190$; $\delta x_{31} = 0.205$ $df = 7$; $\chi^2 = 35.660$ (P = 0.000) RMSEA = 0.083; AGFI = 0.942		$\varphi_{21} = 0.624$ $\delta x_{64} = -0.135$ $df = 7$; $\chi^2 = 9.302$ (P = 0.232) RMSEA = 0.023; AGFI = 0.985		

* Izhodišče je korelacijska matrika, prikazana je standardizirana rešitev

Tabela 4b: Rezultati potrjevalne faktorске analize (Lisrel) za preizkus dvo/enodimenzionalnosti lestvice "nacionalizma" - blok niz 6-6 (SJM 2003/3-4) *

trditve	enofaktorski model		dvo-faktorski model		
	lambda - x	R ²	lambda - x		R ²
	<i>neg. nacionalizem</i> (ξ_1)		<i>protekc.</i> (ξ_1)	<i>ksenofob.</i> (ξ_2)	
x1 - omejiti uvoz tujih proizvodov	0.362	0.134	0.603	--	0.363
x2 - tujcem ne dovoliti nakupa zemlje	0.465	0.217	0.754	--	0.568
x3 - prednost slov. filmom in oddajam	0.403	0.162	0.669	--	0.448
x4 - zaradi priselj. več kaznivih dejanj	0.684	0.467	--	0.685	0.469
x5 - javne funkcije ne »neslovenci«	0.710	0.503	--	0.717	0.514
x6 - mešanje razl. ljudi prinaša težave	0.762	0.581	--	0.767	0.588
	$\delta x_{21} = 0.241$; $\delta x_{31} = 0.218$ $df = 7$; $\chi^2 = 32.254$ (P = 0.000) RMSEA = 0.079; AGFI = 0.945		$\phi_{21} = 0.573$ $\delta x_{32} = -0.166$ $df = 7$; $\chi^2 = 9.875$ (P = 0.196) RMSEA = 0.027; AGFI = 0.983		

* Izhodišče je korelacijska matrika, prikazana je standardizirana rešitev

Tabela 4c: Rezultati potrjevalne faktorске analize (Lisrel) za preizkus dvo/enodimenzionalnosti lestvice "nacionalizma" - naključna razvrstitev (SJM 2003/3-4) *

trditve	enofaktorski model		dvo-faktorski model		
	lambda - x	R ²	lambda - x		R ²
	<i>neg. nacionalizem</i> (ξ_1)		<i>protekc.</i> (ξ_1)	<i>ksenofob.</i> (ξ_2)	
x1 – omejiti uvoz tujih proizvodov	0.594	0.352	0.554	--	0.307
x2 – tujcem ne dovoliti nakupa zemlje	0.623	0.388	0.684	--	0.468
x3 - prednost slov. filmom in oddajam	0.491	0.241	0.528	--	0.278
x4 - zaradi priselj. več kaznivih dejanj	0.621	0.385	--	0.658	0.433
x5 - javne funkcije ne »neslovenci«	0.691	0.477	--	0.702	0.493
x6 - mešanje razl. ljudi prinaša težave	0.762	0.581	--	0.745	0.555
	$\delta x_{51} = -0.221$; $\delta x_{61} = -0.132$ $df = 7$; $\chi^2 = 21.090$ (P = 0.004) RMSEA = 0.058; AGFI = 0.965		$\phi_{21} = 0.866$ $\delta x_{51} = -0.137$ $df = 7$; $\chi^2 = 19.950$ (P = 0.006) RMSEA = 0.056; AGFI = 0.967		

* Izhodišče je korelacijska matrika, prikazana je standardizirana rešitev

Rezultati torej nakazujejo možnost ujemanja s podatki tako za enofaktorski model kot za dvofaktorski model, vendar ob nujnem dopuščanju korelacij med merskimi napakami za posamezne trditve. Na podlagi tega lahko sklepamo, da se za merjenima konceptoma ob negativnem nacionalizmu (ki je skupen obema) skriva še ena splošnejša latentna dimenzija, zaradi katere smo morali dopustiti nekatere - na prvi pogled ne-logične - korelacije med napakami. Tudi tokrat (tako kot v primeru meritve leta 1996) moramo opozoriti na možnost učinkovanja irelevantnih trditev, ki so bile povzete iz lestvice avtoritarnosti. Nacionalistična stališča v obliki protekcionizma in ksenofobije pa se napajajo tudi z avtoritarnostjo.

5. Razprava

Izhodišče obeh poskusov je predpostavka o prisotnosti učinka konteksta na anketne odgovore kot posledica manipuliranja vrstnega reda trditev. Rezultati prvega primera (študenti FDV) ne omogočajo potrditve te predpostavke, medtem ko ugotovitve drugega poskusa (SJM) omogočajo sklep o vplivu konteksta. Na ta načina lahko hrati pritrdimo avtorjem, ki poudarjajo pomen upoštevanja konteksta za razumevanje raziskovalnih ugotovitev (npr. Tourangeau, Presser, Singer 2003), kot tudi tistim, ki menijo, da ti učinki niso tako pogosti kot bi bilo mogoče sklepati na osnovi eksperimentalnih ugotovitev (npr. Smith 1988). Rezultati prvega poskusa zavračajo Ostromovo predpostavko dualnosti, saj se ne glede na vrstni red vprašanj vedno kot boljša ponuja enofaktorska rešitev – bipolarnost. To ugotovitev pojasnjujeva s prevlado učinka globalnega konteksta nad lokalnim. Anketiranci so se v večji meri odzvali na vsebino vprašalnika, kot na njegove tehnične posebnosti in hkrati s tem vnašali svoje predstave o merjenem konceptu. Pri tem moramo upoštevati, da so bili anketiranci (študenti FDV) “občutljivi” za problem ne-tolerance.

Rezultati drugega poskusa utrjujejo predpostavko prevlade pomena vsebine v anketnih raziskavah (globalni kontekst), hkrati pa potrjujejo verjetnost vpliva tehničnih posebnosti instrumenta (lokalni kontekst) na odgovore anketirancev. Konkretno: anketiranci so “prepoznali” dvodimenzionalnost koncepta “negativni nacionalizem”, ko je struktura ankete to jasno nakazovala v obeh blok nizih. Če pa so bile trditve razvrščene naključno, do “prepoznave” dvodimenzionalnosti ni prišlo. Prepoznavanje je najbolj prisotno v nizu 6-6, kjer so vse relevantne trditve zbrane na isti strani in tudi urejene glede na merjeni dimenziji, kar je omogočilo neposredno primerjavo.

Rezultati eksperimenta omogočajo oblikovanje dveh sklepov:

1. respondenti oblikujejo latentne predstave o merskem instrumentu, kar vpliva na proces odgovarjanja oz. izbor modalitet;
2. ugotovitve eksperimenta potrjujejo predvsem vpliv lokalnega kontekst t.j. vrstnega reda vprašanj, na prepoznavanje merjenega koncepta oz. na konsistentnost odgovarjanja.

Rezultati imajo tudi neposredne implikacije za raziskave: klasični pristop, ki izhaja iz predpostavke, da so latentne spremenljivke enodimenzionalne in kontinuirane (merjene na bipolarni lestvici), je mogoče v nekaterih primerih uspešno nadomestiti z

modelom dualnosti. Pri tem izhajamo iz domneve, da anketiranci za ocenjevanje objektov uporabljajo ločene, medsebojno neodvisne kognitivne kategorije, ki lahko podpirajo oba pola lestvice hkrati. Kot verjetna se kaže tudi domneva, da je problem dimenzionalnosti lestvic problem vsebinskega koncepta oz. teoretske zastavitve; anketiranci se pri oblikovanju odgovorov nedvomno opirajo na kontekst raziskave.

Hewstone in Young (Hewstone in Young 1988) v svoji raziskavi ugotavljata, da enodimenzionalne mnenjske lestvice uspešneje napovedujejo ravnanje ljudi kot bipolarne dvodimenzionalne lestvice. Ugotovitev nalaga razmislek o uporabi bipolarnih lestvic v anketnih raziskavah. Rezultati različnih študij dopuščajo sklep, da anketiranci v primeru izražanja vrednotnih orientacij bolj verjetno oblikujejo ločene kognitivne predstave objektov ocenjevanja (npr. tolerantno – netolerantno, konzervativno – liberalno, z različnimi intenzivnimi stopnjami). Uporaba ločenih unipolarnih lestvic ima lahko v teh primerih dodatno prednost. Npr., politični kandidati se lahko razlikujejo glede na stopnjo nezaupanja, ne pa glede na stopnjo zaupanja. Slednje lahko pomeni, da zaupanje kot kognitivna struktura za anketiranca pri ocenjevanju kandidata ni relevantna. Možen sklep za načrtovalce kampanj bi lahko bil, da pozitivna kampanja ni smotna in da ima v konkretnem primeru prednost negativna kampanja.

Rezultat potrjujejo tudi, da je učinek vrstnega reda vprašanj odvisen predvsem od konstrukta, ki ga v procesu odgovarjanja oblikujejo anketiranci. Ostrom (Ostrom et al. 1992) pri tem opozarja, da ankete ponavadi omogočajo oblikovanje različnih konstruktov oz. predstav (npr. demografske, stališčne, informacijske), vendar je dejstvo "preklapljanja" iz konstrukta v konstrukt samoumevno za raziskovalce, ne pa za anketirance. Anketiranci lahko na osnovi menjajočih vsebinskih sklopov oblikujejo v sebi neko tezo o namenu ankete, pri tem pa glede na hitro menjavanje tem uporabljajo povsem neustrezne latentne predstave na osnovi predhodnih odgovorov. To dejstvo pa brez dvoma vpliva na veljavnost rezultatov, kar bi morali raziskovalci izdatneje upoštevati.

Zahvala

Zahvaljujeva anonimnim recenzentom za koristne pripombe ter dr. Janezu Štebetu za skrbno branje prve verzije teksta in za koristne pripombe.

Opombe

1. Anketa je bila izpeljana v študijskem letu 1995/96. Zajeti so bili vsi študenti, ki so v izbranem tednu bili prisotni na vajah pri predmetu Metodologija družboslovnega raziskovanja, ki so se izvajale v osmih skupinah za vse študijske smeri. Lahko torej rečemo, da smo z anketo zajeli celotno populacijo rednih študentov drugega letnika FDV, ki so sodelovali pri pouku. Izvedeno je bilo torej skupinsko anketiranje v razredu. Pri tem je vsak študent dobil eno od verzij vprašalnika, ki ga je samostojno izpolnil in oddal v posebej pripravljen "nabiralnik".
2. Anketiranci so sami izpolnili anketni list, ki je bil priložen osnovnemu vprašalniku SJM. Oblika priloženega anketnega lista je bila v osnovi enaka kot pri prvi raziskavi.

Reference

- Ostrom, Thomas M., Andrew L. Betz, and John J. Skowronski (1992): Cognitive Representation of Bipolar Survey Items. V N.Schwarz & S.Sudman (eds.): *Context Effects in Social and Psychological Research*. Springer-Verlag, New York
- Jöreskog, Karl & Sörbom, Dag (2001): *LISREL 8.51*. Scientific Software International, Inc.
- Hewstone, M., & Young, L. (1988): Expectancy-value models of attitude: measurement and combination of evaluations and beliefs. *Journal of Applied Social Psychology*, 18, 958-971.
- Schuman, Howard, Stanley Presser (1981): Questions and Answers in Attitude Surveys: Experiments in Question Form, Wording, and Context. New York: Academic Press.
- Smith, Tom W. (1988): An Analysis of Context Effects Related to Rotation Design. GSS Methodological Report No. 55. Chicago: NORC
- Toš, Niko in skupina (2004a): Slovensko javno mnenje 2003/3: Nacionalna in mednarodna varnost; vojaški poklic [datoteka kodirne knjige]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], november 2004. URL: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm034.xml> (izpis: junij 2005)
- Toš, Niko in skupina (2004b): Slovensko javno mnenje 2003/4: Razumevanje vloge državljana (Mednarodna raziskava ISSP) [datoteka kodirne knjige]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij. Arhiv družboslovnih podatkov [izdelava, distribucija], november 2004. URL: <http://www.adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm034.xml>, (izpis: junij 2005)
- Tourangeau, R., & Rasinski, K. A. (1988): Cognitive processes underlying context effects in attitude measurement. *Psychological Bulletin*, 103, 299-314.
- Tourangeau, Roger, Lance J. Rips, Rasinski, K. (2000): *The Psychology of Survey Response*. New York: Cambridge University Press.
- Tourangeau, R., E. Singer, S. Presser (2003): Context Effects in Attitude Surveys. Effects on remote Items and Impact on Predictive Validity. *Sociological Methods & Research*, Vol.31, No. 4, 486-513
- Uhan, Samo (1998): *Prava in neprava mnenja*. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana

Naslova avtorjev:

Dr. Samo Uhan, doc.

Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

Email: samo.uhan@guest.arnes.si

Dr. Mitja Hafner-Fink, doc.

Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija

Email: mitja.hafner-fink@fdv.uni-lj.si

*Prejeto marca 2005, sprejeto za objavo julija 2005.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvantitativno argumentacijo.*